

Murremaantieteellistä sanastontutkimusta.

VEIKKO RUOPPILA: **Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I.** Hevonen, nauta, lammas, vuohi. XIX + 232 sivua, 30 karttaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 222. osa. Helsinki 1943.

Tohtori Veikko Ruoppilan tutkimuksen tarkoituksena on »esitellä suomen murteissa tavattavat kotieläinten nimitykset, osoittaa karttojen avulla yksityiskohtaisesti niiden nykyinen levinneisyys ja mahdollisuuksien mukaan selvittää niiden alkuperää». Tosin tekijä tämän laajemmaksi suunnitellun tutkimuksen väitöskirjaosassa, jonka virallisen tarkastuksen allekirjoittanut suoritti viime joulukuun 4 p:nä, käsittelee vain hevosen, naudan, lampaan ja vuohen nimityksiä, koska muihin kotieläimiin liittyvään ainekseen ei sotatilan vuoksi ollut mahdollista päästä käsiksi enää siinä työn vaiheessa, jossa sitä olisi tarvittu. Toisellakin tavoin hän on supistanut tutkimuksensa alaa erottaessaan pelkästään puhuttelu- ja houkutussanoina käytetyt sekä muihin tuntomerkkeihin kuin luonnontieteelliseen lajiin, sukupuoleen ja ikään perustuvat (siis esim. värin, ulkomuodon, taipumuksen, kunnan, käytön yms. seikkojen mukaan annetut) nimitykset aiheen piiristä. Mutta tätenkin on jäljelle jäänyt varsin runsas aineisto, jonka käsittelyssä tekijällä on ollut tilaisuus osoittaa oppiaan ja tutkijankykyään.

Valtaosa tutkimukseen käytetystä materialista on peräisin Sanakirjäsäätiön arkistosta, lähinnä tekijän itse Sanastaja-lehdessä 1937 julkaisemaan tiedusteluun saapuneesta vastauskokoelmasta. Myös muista kysymykseentulevista arkistolähteistä on ammennettu kausankielen aineita, joten tietoja on kertynyt suurimmasta osasta maamme pitäjiä. Oireellisen tyhjiäkin seutuja silti esiintyy teoksen kartoissa, mutta niiden täyttämiseen tekijällä ei nykyoloissa ole ollut tilaisuutta, eivätkä aukot näytä ratkaisevasti vaikuttaneen hänen itselleen asettaman tehtävän suorittamiseen, vaikka ovatkin siellä täällä estäneet pääsemästä tyydyttävään tulokseen. Arkisto- ja muuta käsikirjoitusmateriaalia tekijä on saanut myös Itä-Karjalan ja Inkerin murteista, mutta muiden itämerensuomalaisten alueiden osalta hän on tyytynyt pääasiallisesti painettuihin lähteisiin. Kun tarkoituksena on ollut vain suomen murteissa tavattavien nimitysten käsittely, ei tästä rajoituksesta liene aiheutunut kovin suuria haittoja.¹

¹ Miten helposti aineistoa vielä voidaan täydentää, sen joutui allekirjoittanut kokemaan päästessään äskettäin aivan pikipäin kuulemaan Paatenen seudun karjalaismurteita ja merkityksensä näistä mm. seuraavat toht. Ruoppilan aineistoa täydentävät tapaukset: *pikkine* 'pikkuvarsa' (lis. R:n teoksen s. 7), *ori* 'ruuna' (Selki, lis. s. 41), *ube* 'ori' (Selki, lis. s. 46), *piekačšin* 'piettiö' (Selki, lis. s. 60), *važukki* 'vasikka' (Suontelevä) ja *važa* (lis. s. 66), *neičšükkäne* 'lehminen pikkuvasikka' ja *poiga* 'härkyinen pikkuv.' (lis. s. 70), *häkki* 'sonni' (Suontelevä, lis. s. 107), *vuonnane* (Paaden yl., Särkijärvi) ~ *vuonnani* (Suontelevä) ~ *vuorna* (Selki — hyvin luotettavalta kielenoppaalta, jolla tämän rinnalla oli *adran vannahat* : *vannaš*, kun taas kaikilla tapaamillani *vuonnane*-muodon käyttäjillä oli *värnaš* : *värnahat* tai *vörnaš* : *vörnahat*; lis. s. 146), *karo* 'valkea lammas' (lis. s. 149), *dęrävä koivu* 'kova, sitkeä koivu' (nähtävästi 'visa-koivu', lis. s. 178), vain nämä mainitakseni.

Maininnan ansainnee, että toht. Ruoppila on palvelusaikanaan Syvärillä voinut hankkia aineistoonsa muutamia keskivepsäläisiä lisiä. Nimitysten varhaisesiintymistä hän on saanut tietoja paitsi vanhoista sanakirjoista myös »Suomen Suku» -tutkimuslaitoksen hallussa olevasta Agricolaan ja vanhimpien lainsuomentajain teosten sanakokoelmasta. Omakohontaista sanojen poimintaa vanhasta suomenkielisestä kirjallisuudesta tekijä ei näytä sanottavasti suorittaneen. Suurin piirtein hänen voi katsoa käyttäneen hyväkseen kaikkia tarjolla olleita lähteitä, vaikka täytyykin todeta hänen aineistoonsa jääneen eräitä aukkoja, jotka normaalioloissa olisi voitu ja olisi pitänytkin täyttää. Niinpä on aihetta otaksua, että paikannimikokoelmista, joihin ei voi päästä käsiksi, olisi ollut saatavissa valaisua ainakin joidenkin käsiteltävinä olleiden nimitysten aikaisempiin levinneisyysuhteisiin ja että lisätiedustelut olisivat voineet selvittää erinäisiä yksityiskohtia.

Käytetyn murreaineiston laatu — siinä kun varsinaisten kielentutkijain antama osuus on aivan vähäinen — asettaa käsitteijälle eräitä metodisia vaatimuksia, joista tekijä näyttää olleen selvillä. En kuitenkaan voi varauksitta yhtyä hänen s. IV lausumaansa kantaan, että »voi jo ennakolta odottaa, että [Sanastaja-lehdessä olleisiin tiedusteluihin] saapuneet vastaukset ovat oikeita», koska — kuten tekijä sanoo — »kysymykset liittyvät miltei kaikille maalaisille hyvin tuttuun aihepiiriin». Aihepiiri on tietysti vastaajille hyvinkin tuttu, mutta tämä ei takaa, etteivät jotkut heistä olisi esittäneet paikkakuntansa kieliperuun kuulumatonta alan sanastoa, jota ovat saaneet joko kirjallisuudesta (mm. kansa- ja maamieskoulujen tai konsulenttien välityksellä) tai vierasta murretta edustavilta henkilöiltä (jommoisiin itsek in eräissä tapauksissa voivat kuulua). Vaikka tekijä on valppaasti pyrkinyt eliminoimaan aineistossa piilevät virheet, niin että vain harvoja hänen ilmoittamiensa yksityistietoja on aihetta epäillä, (eräitä vääriä tai epäiltäviä tietoja osoitin väitöstilaisuudessa), olisi usean seikan varmuusaste voittanut, jos tiedonantoja olisi ollut huomattavasti enemmän ja jos niitä olisi teoksen tekstiinkin sisällytetty enemmän, niin että tutkimuksen lukijallekin olisi suotu välittömämpi tilaisuus tutustua primääriaineeseen.

Kun toht. Ruoppilan teos on varsinaisesti ensimmäinen sanastomaantieteellinen tutkimus suomen murteiden alalta, kohdistuu tarkastelijan huomio aluksi tapaan, jolla hän on kuvannut käsittelemiensä nimitysten levinneisyysuhteita. Ensisijaisena hän on pitänyt kartografista esitystä tyytyen tekstissä hahmottelemaan alueet ylimalkaisemmin (ks. s. 188). K a r t a t eivät siis ole pelkkää illustraatiota, vaan niihin sisältyy olennainen osa itse esitystä. Kun niihin ei kuitenkaan ole saatu sopimaan läheskään koko aineistoa (30 karttaa valaisemassa yhtä monen, osaksi hyvin monisäikeisesti edustetun käsitteen nimityssuhteita), täytyy tekstissä annettuja levinneisyystietoja monesti pitää liian ylimalkaisina (»paikoin», »monin paikoin» jms., ks. esim. ss. 26, 28, 65, 69, 72, 89, 90, 94, 128, 131, 197, 199, 223). Teknillisessä suhteessa toht. Ruoppilan kartat näyttävät vastaavan kohtuullisia vaatimuksia, vaikka niistä saakin vaikutelman, että kahta erilaista, nim. piste- ja viivausmenetelmää ei olisi ollut yhdistettävä samaan lehteen, vaan pikemminkin olisi ollut kokonaan

luovuttava jälkimmäisestä. Tekijän tarkoituksena on ollut viivauksella peittää alueet, joilta on niin runsaasti tietoja, että ne hahmottuvat eheiksi, selvärajaisiksi kokonaisuuksiksi, mutta yhdistetyissä piste- ja viivakartoissa hänen on ollut pakko viivauksin osoittaa myös erillisiä tiedonantoja (ks. esim. ss. 159, 177), mikä on osoittautunut helposti harhaan johtavaksi (ks. esim. ss. 147, 191 olevien karttojen aaltoviivauksia ja etenkin s. 49 olevaa karttaa, johon on yhden ainoan epäiltävän tiedonannon perustuksella viivoitettu yli 5000 km²:n laajuinen Suomussalmen pitäjä, mistä on seurauksena harhakuva, että tuolla Kainuun perukalla olisi muka lähes yhtä vankka *salvia*-alue kuin monipitäjäisellä Etelä-Pohjanmaalla). Puhdas pistekartta, jossa merkit voisivat haitatta olla hiukan pienempiä kuin toht. Ruoppilan käyttämät, antaisi epäilemättä oikeamman kuvan sekä esitettävistä asioista että niiden pohjana olevien tiedonantojen määrästä.

Murremaantieteellisen tutkimuksemme nykyisessä vaiheessa toht. Ruoppilan aluedeskriptiolla on jo sellaisenaan tieteellistä arvoa. Toisaalta on luonnollista, että tutkijan katse hakeutuu myös nykyisten levinneisyysuhteiden muodostumistapaan ja aiheuttajiin, niin ennenaikaista kuin toistaiseksi onkin kauas tähtäävien ja varmojen päätelmien esittäminen näistä asioista. Toht. Ruoppila on tässä kohden pysytellyt varsin pidättyvällä kannalla tyytyen enimmäkseen vain todennäköisyyksien esittämiseen. Tämän lukisin hänelle ansioksi. Aikaisempien tutkimustulosten valossa eräiden peräpohjalaisuuksien johtaminen vastaavista lounais-suomalaisista tapauksista (esim. *rekiveto* s. 18, *nuori* ja *nuorukainen* s. 92) on tietysti tarjoutunut itsestään, mutta lounais- ja kaakkoissuomalaisen resp. karjalaisten paralleeli-ilmiöiden toteamukset kehottavat varovaisuuteen ja yksityiskohtien punnitsemiseen. Katsoisin, että esim. *lähtemä*-, *lähtemäis*-nimityksen läntisten levinneisyysalueiden (kartta s. 79) johtaminen karjalaisesta lähtökohdasta, niin varovaisesti kuin toht. Ruoppilan tekeekin s. 96, nojaa heikolle pohjalle. Tehtäessä sanojen nykyisten levinneisyysuhteiden perusteella maamme asutuskautta koskevia päätelmiä on pidettävä mielessä, että mitä moninaisimpia muutoksia on aikojen kuluessa voinut tapahtua. S. 59 nootissa toht. Ruoppila ilmaisee olevansa tästä selvillä, ja hänen esittämästään aineistosta lukija joutuu tuon tuostakin toteamaan, että eräiden nimitysten levinneisyys on verraten äskeisinäkin aikoina melkoisesti muuttunut. Niinpä näemme, että *pietin*, joka on merkitty muistiin vain Länsipohjan Vittangista, esiintyy Jusle-*niuksen* sanakirjassa, mistä päättäen sen arvattavasti lounaissuomalainen esiintymisalue on vajaan kahdensadan vuoden kuluessa peittyneet näkymättömiin (ks. ss. 58—59). Ks. lisäksi *hieho*, *oinas*, *kutti*, *kauris* ja *putti* sanoista ss. 84, 177, 180—181, 214, 217, 220 annettuja tietoja. Valaiseva on myös kartta s. 49, josta näkyy, miten nuorten lainasanojen *ruunan* ja *valakan* alueiden välinen raja täsmälleen noudattelee monien ikivanhoista lähtökohdista juontelemiemme länsi- ja itäsuomalaisuuksien valtarajaa. Kun tekijä s. 131 toteaa *elikko* nimityksen rajoittuvan »selvien murrerajojen erottamalle alueelle» ja päättelee tästä, »että sana siellä kuuluu suhteellisen vanhaan kerrostumaan», voi vasta esitetyn valossa huomauttaa, että tämä ei ole välttämätöntä. Mitä taas tulee kiitollisen metsäsuomalaiskriteerin käyttämiseen (ks. esim. *hieho* s. 84), tekijä on mielestäni mennyt

tarpeettoman pitkälle asettaessaan metsäs. *mära* 'tamma' ja *pässi* sanat ss. 28, 184 Suomesta viedyn sanavaran yhteyteen, vaikka ne varmaankin on lainattu Ruotsissa (ks. AD. NOREEN Ordbok öfver Fryksdalsmålet, sanat *mærr* ja *bêss* ss. 64, 14).

Levinneisyysuhteiden takaa hämmöittää kysymys käsiteltyjen nimitysten etymologioista. Monet yhdyssanaiset tapaukset ja omalla pohjalla syntyneet johdannaiset ovat itsestään selviä, mutta vaikeuksiakin esiintyy. On todettava, että toht. Ruoppilan teoksessa melkoinen määrä kotieläinten suomalaisia nimityksiä on saanut selityksen, kun taas monet ovat saaneet arvokasta etymologista lisävalaisua. Vähäisinä muistutuksina mainittakoon, että *mullikka* sanan erottaminen *muu* pesyeestä s. 11 on aiheutonta, että *tamma* sanan selitys s. 33 ei vakuuta, *hepo* sanan s. 38 samoin, *ori* sanan selitys ss. 43—45 kohtaa varsinkin äänteellisiä vaikeuksia, *pietti* sanan johtaminen suoraan tanskasta s. 60 tuntuu uskalletulta, väitettä *hieho* ~ *hehko* sanaa aloittavan *h:n* alkuperäisyydestä ss. 87—88 täytyy pitää kiistanalaisena ja että *vuona* sanan balttilaisen alkuperän mahdollisuutta eivät tekijän s. 149 esittämät syyt riitä torjumaan. Mielenkiintoisia ja varteenotettavia lisiä tekijä on tuonut esiin mm. *sälkö*, *uwe*, *ruuna*, *hieho* ja *karitsa* sanojen etymologioihin, vaikka näitä ei vielä voitaisikaan pitää joka suhteessa selvitettyinä.

Lopuksi esitän joukon toht. Ruoppilan teoksen yksityiskohtia koskevia muistutuksia ja lisäyksiä.

S:lle 28 kuuluva lisätapaus olisi ollut Ruijan murt. *merra* 'tamma', ks. PAULAHARJU Ruijan äärimmäisillä saarilla 138. S. 74: *sänkiäinen* esiintyy myös merkityksessä 'rippikoulun käymätön' mm. Sammatin ja Lappeen murteissa, ks. SS 247 (vrt. *valakka* s. 52, *mullikka* s. 102). S. 92: *nuorukainen* 'hieho' esiintyy myös Ruijan murteissa, ks. PAULAHARJU Ruijan suomalaisia 551, BERONKA Iagttagelser fra Orddannelses- og Formlæren 8. S. 102: Porin murteen *mulline* 'lihava' ei liene missään yhteydessä *mulli* sanaan, vaan laina ruotsista: *mullig* 'pullea, pullukka'. Epäiltävää on, kuu-luuko edes savol. »*potum mullikkaat*» tähän. S. 110 puhutaan erehdyttävästi lehmän ja naudan rinnastamisesta, kun kysymys on hevosesta ja naudasta. S:lle 127 kuuluisi lisäys *salkko* = salvohärkä Gananderin sanakirjasta. S. 132 Gananderin mukaan mainittu *elikkö-tarha* on peräisin Forseenin lainsuomennoksesta (ss. 89, 93). S:lla 135 olisi voitu mainita lisäksi viron rantamurt. *itikad* 'väikesed räime pojad, mis noodaga pyydes kätte saadakse', ks. Eesti Kirjandus 1910: 378. Myös vatj. Tsv. *itik* 'hyönteinen'. S. 138 on erehdytty nimittämään *pitää* verbiä modaaliseksi apuverbiksi. Ss. 153—154 mainitun Florinuksen sananlaskun kotiperää valaisee siinä esiintyvä *waitele*, jolle tunnetaan vastine ainakin nyk. Ikaalisten-Luopioisten väliseltä alueelta. S. 172 sanotaan TOIVONEN tutkimuksessaan FUF XIX 209 jättäneen avoimeksi kysymyksen, mitä ainesta *tt* on muodoissa *wuttu*, *uttu*, *utti*. Yhteydestä selviää kuitenkin, että Toivonen palauttaa *wutu* sanan *t:n* kakuminaaliseen affrikaataan ja pitää geminaatallisia muotoja sekundäärisinä. Erikoisesta *tt*-affiksista siihen tapaan kuin toht. Ruoppila olettaa, tässä tuskin on kysymys. S. 175: Lönnrotin sanakirja tuntee lisäksi nimityksen *takku* 'tacka, fährhona', ja erältä Etelä-Suomen paikkakunnilta (Pornainen, Virolahti) SS:n kokoelmat tuntevat samaa

merkitsevän sanan *takka*. S. 199 esitettyjä *kraappa*, *kraves*, *kräkky*, *ketes* ja *kites* en pitäisi lampaan lajinnimityksinä, vaan osaksi samanlaisina pejoratiivisina sanoina kuin *koni* on hevosesta käytettynä, osaksi deskriptiivisinä ilmauksina, joita käytetään muistakin kuin lampaista («poijan kites» ei ole = poika, vaan 'pojan pirpana' tjs., eikä «pässin kites»-konneksiossa *kites* tietenkään ole = pässi). S:lle 207 voidaan lisätä Ruijan murt. lappalaisperäinen *kitsi* 'kili', ks. Virittäjä 1939: 481 ja PAULAHARJU Ruijan äärimm. saarilla 137, samoin s:lle 217 Jyykeän murteen *kaitsa* 'kuttu', ks. Virittäjä *ibid.* S. 213 mainittu *keituri* tunnetaan muuallakin Ruijassa kuin Jyykeässä, ks. PAULAHARJU *mt.* 137 ja Ruijan suomalaisia 550. S. 221 esitys olisi varmaankin muodostunut toiseksi, jos tekijä olisi muistanut, että SETÄLÄ on FUF X 121—123 ja Sammon arvoitus 463 perustellut osaksi kielellisin, osaksi kansanrunouden tosiasioin käsitystä, että Narvusin seudun suomalaisväestö on siirtynyt Inkeriin Varsinais-Suomesta.

Viimeksi esitetty toteamus antaa vielä aiheen huomautukseen, että toht. Ruoppilan olisi eräissä tapauksissa ollut syytä valita lähdekirjallisuutensa toisin. Esim. Ison Tietosanakirjan tai Suomen Kulttuurihistorian yms. asemesta olisi pitänyt käyttää mahdollisuuksien mukaan kulloinkin kysymykseen tulevaa erikoiskirjallisuutta. Puhuessaan s. 56 Satakunnan ja Peräpohjolan murteiden ja paikannimistön yhtäläisyyksistä hän olisi JAAKKOLAN Suomen varhaishistoriasta siteeraamansa lauseen asemesta voinut viitata tunnettuihin AIRILAN ja OJANSUUN esityksiin ja pyrkiessään s. 4 tukemaan otaksumaa, että sana *maitovarsa* saa laajasta levinneisyydestään kiittää kirjakieltä, hänen olisi sen sijaan, että lainaa irrallisen lauseen GUMMERUKSEN »Kavionhoito- ja kengitysoppaasta» edes kirjan painovuotta mainitsematta, pitänyt osoittaa, millä kannalla alan ammattikirjallisuus yleensä ja maatalousväen laajoihin piireihin erityisesti vaikuttanut kirjallisuus puheenaolevassa tapauksessa on. Tätä levinneisyysuhteisiin vaikuttanutta tekijää olisi ollut syytä yleisemminkin pitää silmällä. Myös olisi ollut asianmukaista tehdä ero »vanhan raamatun-suomenoksen» eri painosten välillä ja tutustua näihin muutenkin kuin vain välillisesti. Silloin olisi esim. s. 124 tarjoutunut tilaisuus todeta, että 1758-vuoden painoksen *calpei* sanaa vastaa eräissä vanhempien painosten kohdissa (3. Moos. 4: 3—5, 16: 3, 23: 18) *mulli*, sopiva lisättäväksi sivulle 102, ja että *kalpei* merkitsee Raamatussa paitsi nuorta sonnia t. mullikkaa myös täysikasvuista härkää (esim. Tuom. 6: 25).

Toht. Ruoppila on kirjoittanut teoksensa selkeästi ja keskitetysti. Myös hänen korjauslukunsa on ollut huolellista, häiritseviä painovirheitä ei juuri tapaa (huom. s. 186 *Luoteis-Viroon* pro *Koillis-*). Jos jostakin muodollisesta seikasta haluaisi huomauttaa, niin ehkä eräänlaisesta tuttujen ja itsestään selvien asioiden liiallisesta tehostamisesta, jota tapaa paikoitellen, esim. s. 6 sanat »Ryhtyessämme analysoimaan» jne. tai ss. 13, 189—190 y.m. esiintyvät pitkälti harvennetut kohdat yms.

Esitetyntapaiset huomautukset eivät estä lukijaa saamasta toht. Ruoppilan teoksesta varsin edullista käsitystä. Tässä mainitsemani ja erät niihin verrattavat, mutta mainitsematta jätetyt pikku viat ja puutteet selittynevät ainakin osaksi olosuhteista, joissa tekijä on joutunut teoksensa kirjoittamaan. Niiden rinnalla ansiot, joihin edellisessäkin jo olen viittail-

lut, painavat enemmän. Lisäisin vielä, että toht. Ruoppilan teos valaisee myös alansa yleisiä sanakysymyksiä. Siitä selviää mm., että useat koti-eläinten nimitykset eivät alkuansa ole kuuluneet vain tietylle eläinlajille, vaan ovat voineet tarkoittaa esim. kahden tai useamman eläinlajin jompaakumpaa sukupuolta olevaa tai tietynikäistä yksilöä, edelleen, että lajinnimitykset ovat usein alkuansa olleet lajin naaraspuolisen tai nuoren eläimen nimityksiä jne. Milloin lainautumisen vuoksi tai muusta syystä synonyymisia nimityksiä on ilmestynyt jonkin kieliyhteisön käyttöön, on seurauksena tavallisesti ollut joko merkitysten erikoistuminen tai toisen nimityksen häviäminen niin, että se on enää tavattavissa vain metaforana tai kivettymänä joissakin sananparsissa.

Lukijalla on täysi syy toivoa, että teoksen jatko, jota ei tarvitse liian kauan odottaa, on edelleen rikastuttava murremaantietemme ja sanastomme tuntemusta ja siten edistävä kiellemme tutkimusta kokonaisuudessaankin.

Martti Rapola.